

A FERENCES LELKISÉG HATÁSA AZ ÚJKORI KÖZÉP-EURÓPA TÖRTÉNETÉRE ÉS KULTÚRÁJÁRA

1.

Szerkesztette:

ŐZE SÁNDOR

és

MEDGYESY-SCHMIKLI NORBERT

PPKE BTK – METEM
PILISCSABA – BUDAPEST
2005

FÁY ZOLTÁN

EGY KEVÉSSÉ ISMERT FORRÁSCSOPORT
A FERENCSEK HÓDOLTSÁGKORI TÖRTÉNETÉHEZ:
SZALVATORIÁNUS TABULÁK A XVII. SZÁZADBÓL

A magyarországi ferencesekkel kapcsolatban számtalan előítélet alakult ki, és virágzik ma is zavartalanul, amelyek közül a két legfontosabb valószínűleg már létezett a XVII. században is, de teljes egészében csak a nagy, XVIII. századi katolikus reneszánsz alatt nyert alakot, erősödött meg és terjedt el széles körben. A két vélekedés könnyen megérthető az alábbi prédikációrészletekből. Az első egy kedves, vélhetőleg vándormotívumból született anekdotából ismert, amely az egri jezsuiták és a gyöngyösi ferencesek közötti csipkelődő viszonyt mutatja be, de emellett egy nagyon határozott képet is közvetít a gyöngyösi barátok életéről. Ismeretes, hogy a több, mint hatszáz éves gyöngyösi ferences templom tornyába sokszor belecsapott már a villám, olykor jelentős károkat is okozott, de emberéletben – a feljegyzések szerint – sohasem tett kárt. Egy ilyen villámcsapást követően egy egri jezsuita atya így prédikált az anekdota szerint: „Kedves híveim, jól láthatjuk az isteni gondviselés kifogyhatatlan irgalmát a gyöngyösi barátok példájából is. Mert igaz ugyan, hogy a Teremtő villámot küldött a templomra, de a szerzetesek életét megkímélte. Ha az lett volna a Mindenható célja, hogy elpusztítsa a kolostorban élő barátokat, sokkal inkább a refektóriumot érte volna e csapás, ugyanis a barátok nagyjából ott tartózkodnak, nem a kóruson.”

A másik szöveg Debrecenben hangzott el a ferencesek 1788-as kiűzése előtt. Kozma Egyed, a mára elfelejtett, XVIII. századi hitszónok búcsúzóul összefoglalta a ferencesek érdemeit e városban és a magyar történelemben. Beszédén jól érezhető már a nagy, XVIII. századi ferences rendtörténetírók munkásságának – Telek Józsefnek,¹ Blahó Vincének,² Fridrich Urbánnak,³ Nagy Andrásnak⁴ – a hatása: „Mennyi gyalázatos kisebbségeket tettek a szomszéd Atyafiak? Egyedül azon szerzetes Papok tudnák elől számlálni ha életben volnának. Sokszor döglött ebeket, macskákat, tyúkokat, libákat és záp tojásokat hántak udvarjukba. Harangocskájok kötelére csontokat akasztotak, mellyekre nézve az ebek verték félre bosszúságokra. A portán mennyi csengetést, a kapun mennyi zörgetést tettek? Azzal el szaladván hogy bosszonthassák

1 *Telek*: *Historiae chronologiae Provinciae Hungariae Ord. Min. S. P. N. Francisci* [...] Pars I–II. 1757. Kézirat, MFKL.

2 *Blahó Vince*: *Annales Provinciae Hungariae Sanctissimi Salvatoris Ordinis Minorum* [...] Ab Anno MCCCXXXIX. [...] Ad Annum MDCCLXX. Kézirat, MFL.

3 *Fridrich Urbán*: *Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordinis Minorum* [...] sub Gloriosissimo Titulo Sanctissimi Salvatoris. Kassa, 1759.

4 *Nagy András*: *Historia Domus sive Conventus Gyöngyösiensis Ord. Min. S. P. Francisci Stric. Obs. Prov[inci]ae S[anctissimi] Salvatoris*. 1767.

öket? De csak arra tekintetek a szeginy Atyák, amit Sz. Pál a Korintus bélieknek írt: Örömet szenveditek az eszteleneket, mivel ti bölcssek vagytok.”⁵

Mindkét elgondolás, a lelkiek helyett a testi gyarapodásra ügyelő barátok téveszméje és a minden szenvedést, sokszor a vértanúságot is vállaló, önfeláldozó szerzetesek olykor délibábos ábrándja döntően befolyásolta a XIX–XX. századi rendtörténeti munkákat, Karcsu Arzén⁶, Szabó György Piusz⁷, Karácsonyi János⁸ máig nélkülözhetetlen alkotásait, és e szemlélet sokszor jól tetten érhető mind a mai napig, annak ellenére, hogy a XX. század második felétől igen erős, monopolisztikus helyzetben lévő ideológiák kötötték meg a történészek kezét.

A magyarországi Legszentebb Üdvözítőről nevezett Ferences Rendtartomány történetét tehát az utóbbi háromszáz évben többen is megírták, nagyobb rész a provincia történész tagjai, némi érthető elfogultsággal saját múltjuk szépsége iránt. A XVIII. századig az ismert forrásokot csaknem maradéktalanul feldolgozták, bár a korszakra vonatkozó dokumentumok kiadása csak ritka kivétellel felel meg a mai értelemben vett kritikai szemléletnek.⁹ A különféle forrásoknak azonban van egy nélkülözhetetlen típusa, amelyet csaknem minden történész használt, de teljes egészében közzé sohasem tett: a rendi tabulák, káptalani, definitoriumi határozatok, nekrológiumok, a novíciusokról vezetett névtárak. Kivétel ez alól Telek József kéziratban maradt munkája, amelyben 1531-től 1699-ig több-kevesebb részletességgel lemásolta a rendelkezésre álló tabulákat¹⁰, illetve Kaizer Nándor OFM több munkája is. Kaizer a XX. század elején kéziratában átírta a Provincia Bosniae Argentinae (1757-től Capistrana), a Provincia Ss. Salvatoris (1752–1899), Provincia S. R. Ladislai és a Provincia Bulgariae elhunyt atyáinak, laikusainak és klerikusainak névsorát.¹¹ Bagó Márton nyomdájában könyvformában sokszorozva jelentette meg a kapisztránus,¹² szalvatoriánus,¹³ bosnyák,¹⁴ ladiszlaita és bulgarita¹⁵ provinciák előljáróinak névsorát, valamint kiadta a mariánusok teljes 1533-as tabuláját.¹⁶ Meg-

5 MFL Prédikációk. 1. doboz. A szöveg nyomtatásban is megjelent. *Schleich*: Ferencesek Debrecenben. Debrecen, 1941.

6 *Karcsu Antal Arzén*: A szerzetes rendek egyetemes története I–IV. Pest, 1867.

7 *Szabó György Piusz*: Ferencrendiek a magyar történelemben. Bp. 1921. Azonos címmel jelent meg 1921-ben a Budapesti Hírlap nyomdájában *Szabó György Piusz* könyve (452 p.) és ebből különnyomatként doktori értekezése (167 p.).

8 *Karácsonyi János*: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon I–II. Bp. 1922, 1924.

9 A XVIII–XIX. századi történeti munkák gyakran és előszeretettel idéznek a különféle kiváltságok meglétét dokumentáló levéltári iratok közül, de szinte sohasem ellenőrzik a többnyire rendi másolatokban fennmaradt dokumentumokat.

10 A XVII. századra vonatkozóan: *Telek*: *Historiae chronologiae Provinciae Hungariae Ord. Min. S. P. N. Francisci [...]*. Pars I. 1757. Saeculum V. Kézirat, MFL lapszámozás nélkül.

11 Kaizer Nándor jegyzetei I. MFL

12 *Kaizer Nándor*: *Catalogus reverendorum et admodum reverendorum patrum superiorum conventuum Ordinis Minorum Provinciae S. Joannis a Capistrano*. Budapestini: Typis Martini Bagó [et] filii, 1896.

13 *Kaizer*: *Provincia S. Salvatoris: Habuit 10 Custodias*. Bp. 1913.

14 *Kaizer*: *Provincia Bosniae*. [Bp.], [1913]

15 *Kaizer*: *Provincia Bulgariae*. [Bp.], [1913]

16 *Kaizer*: *Tabula Provinciae S. Mariae 1533*. Bp. Nyomatott Bagó Márton és fia könyvnyomdájában, 1908.

bízható forrásközlés továbbá a Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János munkájaként, az *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából* című forráskiadványban megjelent 1531–1567 közötti tabulák.¹⁷ Az említett munkák levéltári forrásainak nagy része egyébként fennmaradt, ma is fellelhető.¹⁸

A magyarországi ferences rendtartományok közül egyiknek sincs proszopográfiai feldolgozása, és az első nyomtatott schematizmusok csak az 1830-as évektől állnak rendelkezésre. A XVII. századi szalvatoriánus tabulák kiadásának előkészítése, melyre a források 1998-as megkerülése után nyílt lehetőség, több szempontból is látványos és gyors eredménnyel kecsegtet. Mivel az egyéb provincia-történeti adalékok révén a korszak viszonylag jól feldolgozott, ezért az egyes szerzetesek azonosítása a sokszor eltérő névvariánsok alapján nem teljesen reménytelen. A korszak a hazai ferencesség nagy hanyatlásának a kora, a török hódoltság és a katolicizmus általános visszaszorulása a rendtartományt a megsemmisülés szélére sodorta, majd mélypont után gyorsuló ütemben kezdett gyarapodni, de a XVII. században a feldolgozandó adatmennyiség még nem áttekinthetetlen. A rendelkezésre álló források pedig általában lehetőséget nyújtanak bizonyos összehasonlításokra is.

A Bunyitay–Rapaics–Karácsonyi-szövegközlés második függelékéül közölt XVI. századi tabulákhoz írt bevezetőjében Bunyitay Vince röviden vázolja a szó etimológiáját. „Tabula a középkori latinságban azt a fatáblát is jelentette, melyet a szerzetesek a klostromokban a falra akasztottak s hogy mindenkinek szemébe tűnjék, arra írták a heti szolgálattévők neveit s a heti teendők, tudnivalók stb. sorozatát. És e Tabula elnevezés akkor is megmaradt, mikor már nemcsak fatáblára írták fel a hirdetések, hanem papirosra és arról olvasták fel.”¹⁹ Ezt követően részletezi az ismerttetett tabulák szerkezetét és jelentőségét, valamint megemlíti, hogy Fridrich Urbán is használta az általuk alább közölt forrásokat.

Egyházzogilag egy-egy szerzetesrend szerzetesházakra épül, amelyek tartományokat alkotnak.²⁰ A tartomány – provincia – vezetője nagyobb előljáró, a káptalan választ meg, vagy a legfőbb előljáró – minister generalis –, esetleg a Szentszék nevez ki.²¹ A tartományfőnök mellett tanács működik, a definitorium, melynek tagjait szintén a káptalan választja meg.²² A tartományfőnök munkáját segítik a custosok (a XVII. század húszas éveinek végétől már csak egyetlen custodia vizsgált rendtartományunk, egyetlen örrel²³), akik egy-egy több házból álló, de a provinciánál kisebb közigazgatási egységet vezetnek.²⁴ A szerzetesközösségbe a belépés több fokozatban történik: első a jelöltség, majd az újoncidő, aztán az egyszerű és az

17 *Bunyitay Vince–Rapaics Rajmund–Karácsonyi János: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából.* In: Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia. Második kötet. Bp. 1904. 462–534.

18 Helytörténeti adalékként több kolostor szerzeteseinek a névsorát is megjelentették már, de kritikai igény nélkül, kisebb-nagyobb ellentmondásokkal.

19 *Bunyitay–Rapaics–Karácsonyi: i. m. 462.*

20 C. 488. n. 5–6. In: *Bánk József: Kánoni jog.* Bp. 1960. 641.

21 C. 495.

22 C. 516. *Bánk: i. m. 660.*

23 Vö.: *Karácsonyi: i. m. I. 439.*

24 *Németh: A ferences rendszabály tökéletessége.* Gyöngyös, 1942. 44.

ünnepélyes örökfogadalom következik. Más szerzetesrendektől eltérően a ferenceknél csak a rend nagyobb előljárói vehetnek fel valakit a közösségbe.²⁵

A káptalan a szavazati joggal bíró szerzetesek időnként összehívott törvényes gyűlése;²⁶ a gyűlést általános vizitáció előzi meg. X. Leó rendelkezése értelmében háromévenként kell az egyes provinciákban káptalant tartani, rendes körülmények között itt választják meg a tartományfőnököt.²⁷ A káptalanra az általános rendfőnök vagy megbízottja, a *commisarius generalis* hívja össze a tartományfőnököt, közvetlen elődjét, a tartományi őrt, a négy tanácsost, a titkárt és a választásra jogosult házfőnököket. A káptalanon megválasztják az új tartományfőnököt, a *custost*, a *definitorokat*, majd határozatokat hoznak.²⁸ Az új házfőnökök megválasztásán már csak az új tisztségviselők vesznek részt, a káptalan elnöke és a volt tartományfőnök. Ekkor készül el az új *tabula*, amit közzétesznek.²⁹

A két káptalan közötti időszakban a rendet a tartományfőnök irányítja, de legalább évente összeül a *definitorium* is, illetve a *congregatio intermediae*.

A rendelkezésünkre álló tabulák többnyire minden szempontból megfelelnek a fenti jogi kritériumoknak, mint arról a bevezető sorok évről évre csaknem változatlan formában közzétett szövege is tanúskodik. Az 1659-es káptalan tabulája például így kezdődik:

„In Nomine Domini Amen

Haec est Tabula Celeberrimi Capituli Provincialis Reformatae Provinciae nostrae Hungariae Ssmi Salvatoris in Conventu Galgocziensi omnibus sanctis dicato per Patres Vocales legitime congregatos, rite et canonice celebrati die nona Octobr. Anni Millesimi Sexcentesimi Quinquagesimi noni. Praesidente in eo Autoritate Reverendissimi Patris, Patris Michalis Angeli a Sambuco totius Ordinis Seraphici Ministri Generalis Adm. Rdo Patre Accursio a' Burno, hujus Almae Provinciae Commissario Visitatore”.

Tehát pontosan megjelölték a fenti törvényi követelményeket.

A tabulákat nem a káptalanon másolták le a renházaknak, hanem csak néhány másolat készült, és ezeket körözték országgrészenként. Az 1644–1724 közötti eredeti tabulákat tartalmazó kötet 1663-as tabulája hátoldaláról például kiderül, hogy milyen útvonalat szántak az iratnak: „Pro Conventibus Zakolcensi et Hradistiensi ex hac pro Conventu Simegiensi particularis describenda et transmittet per vocalem superiorem Zakolcensem.” Ez a dokumentum, és még több *tabula* is a kötetben, tehát kisebb kört tett meg országban. Az 1608–1699 közötti tabulákat tartalmazó gyöngyösi kötet (II.) 1663-as tabulájának hátoldalán még ennél is nagyobb útvonal van meghatározva: „Pro Conventibus et Residentiis Cassoviensi, Szenderoviensi, Filekiensi, Gyöngyösiensi, Kecskemetiensi, Szeghedieni. Szeghedino remittatur ad Conventum Gyöngyösiensi, ubi ad Archivum [?]”

²⁵ *Németh*: i. m. 192. 35.

²⁶ C. 506. *Bánk*: i. m. 653.

²⁷ *Németh*: A ferences rendszabály magyarázata. Bp. 1946. 168.

²⁸ Vö.: *Capobianco, Pacificus*: De corpore electivo in capitulo provinciali apud Fratres Minores. Salerno, 1949.

²⁹ *Németh*: A ferences rendszabály magyarázata. Bp. 1946. 169.

Az útvonal leírását követően található az igazoló aláírás, hogy melyik rendházban mikor és ki olvasta fel, hirdette ki a rendelkezéseket. Pl. „Publicata in Residentia Kecskemetiensi die tertia mensis octobris hora 7 matutina Fr Chrysostomus ab Gyöngyös.”

A rendelkezésünkre álló XVII. századi szalvatoriánus tabulák ma a következő levéltári kötetekben találhatók:

- I. *Tabulae et Ordinationes Diffinitoriales Almae Provinciae [...] Sanctissimi Salvatoris Ab Anno 1644, usq ad Annum 1724.* Szakolcai rendházé, az eredeti, aláírással, pecséttel ellátott dokumentumok bekötve. Restaurált kötet, az 1950-ben, a gyöngyösi ferences rendházban elfalazott iratok között volt, 1998-ban került elő.
- II. Jelzet és felirat nélküli kötet: egy többrét hajtogatott és összeragasztott vászonba (olajfestmény) kötött kolligátum 1608–1699 közötti tabulákkal. Egyelőre restaurálatlan, szintén a Gyöngyösön elfalazott iratok között volt. Részint eredeti, részint másolatokból áll. Az eredeti tabulák hátoldalára írt utasításokból kiderül, hogy a körözés után végső állomásként a gyöngyösi levéltárba kell elhelyezni az iratot, ezért valószínű, hogy itt kötötték be a XVIII. század elején az eredetileg különálló íveket.
- III. *Registrum seu actus capitulorum provincialium, et congregationum intermediarum Provinciae Sanctissimi Salvatoris Ordinis Minorum Sancti Francisci.* Galgóc, 1659–1688. a kötetben szereplő valamennyi tabula későbbi másolat, de több kéztől származik.
- IV. *Tabulae Provinciae 1693–1741.* A kötet elején egy 1879. szeptember 6-án bejegyzett epigramma: „Akiknek neveit szemléled e könyvben, enyészet / Nyomja azok porait. Rég fedi őket a sir.” Az egyes tabulákat külön ívekre másolták le, valószínűleg ezeket a példányokat függesztették ki valamelyik rendházban. Az első ív hiányzik, és a kötet bejegyzéseiből nem derül ki, hogy mikor és melyik rendház számára kötötték egybe az íveket.
- V. Másodlagos, XVIII. századi, tehát másolatban fennmaradt forrás Telek József *Historiae Chronologicae Provinciae Hungariae Ss. Salvatoris* című kéziratban maradt rendtörténeti munkája, amely azonban többnyire csak a rendházak előjáróinak névsorát említi, viszont azt olyan évekből is, amelyekből egyéb adat nem maradt fenn.
- VI. Szintén másodlagos forrás több, P. Kaizer Nándor átírásában fennmaradt tabula, melyeknek eredetije elveszett, elkallódott vagy megsemmisült. P. Kaizer nemcsak iratmegsemmisülés okán jelenthet támaszpontot, hanem akkor is, amikor az ő munkája óta történt rongálódásból eredő olvasati nehézség akadályozza a szövegértelmezést.

A XVII. századi tabulák szerkezete tehát állandó. A káptalan vagy köztes gyűlés helyének, idejének, körülményeinek és résztvevőinek tisztázása után többnyire felsorolják a tartományfőnököt, a comissarius generalist, a tartományi őrt (custos), a definitorium tagjait. Ezt követik a konventek és rezidenciák szerint hierarchikusan csoportosított szerzetesek, először az előjárók, majd a kevesebb feladattal ellátott miséppapok, a klerikusok, laikusok, laikus novíciusok. A rendházak fontos-

ság és nagyság szerint következnek, a korszak elején még őrsegenként. Első a névsorban a házfőnök vagy prezidens, őt követi a vikárius, a concionátorok, confessariusok, procurátorok. A névsorban természetesen elől áll a hivatalban lévő vagy már kiérdemesült tartományfőnök. Ez utóbbi V. Pál rendelete értelmében a provincia atyja (*Provinciae Pater*) nevet kapta és örökös definitor (kormánytanácsos) lett, amint azt az 1612-ben, Galgócon tartott káptalanon ki is hirdették.³⁰ A házfőnök vezetője idősebb, tapasztaltabb pap, aki a nagyon tisztelendő atya (*Multum Venerandum Pater*) címet kapja, az utána következő helyettese többnyire fiatal szerzetes, de mindig örökfogadalmas, felszentelt pap, akinek csak a tisztelendő atya titulus jár. Az 1630-as évektől kezdve a házfőnök vagy helyettese a rábízott szerzetesközösség vezetésén és a prédikáláson kívül azt a feladatot is megkapta, hogy a templomhoz kapcsolódó vallási társulatot, sokszor társulatokat is (kordások, Szent Antal Társulat, Szent József Társulat, Skapularé Társulat) vezetnie kellett. Így a társulatok működésére vonatkozóan elsőrendű információkat kapunk a tabulákból.

Ezek után, de szintén a névsor elején találhatóak a magiszterek és lektorok, ha a házban képzés is folyt. A kórus vezetője (magisztere) külön szerepelt. Ezután következnek a hitszónokok, hierarchizálva (első, második), és többnyire feltüntetve, hogy milyen nyelven hirdették az ígét. A XVII. században a szalvatoriánus provincia területén a magyarokon kívül német, szlovák és horvát prédikátorok voltak.

A gyóntatók esetében helyenként szintén feltüntették a szolgálat nyelvét. Ahol mód nyílt a rendház építésére, külön *promotor aedificiit* neveztek ki. Szintén jelölték a tabulákban az orgonistát, aki sokszor egyben a kórus vezetője is volt. Gyakori volt, hogy egy-egy rendház alapítója és jótévedője a rendtől külön udvari papot kért maga számára. A tabulákban 1649-től szerepel Galgócon a Forgách-család udvari papja, időnként külön gyóntatója is; a kassai rezidenciában, később rendházban 1651-től a Wesselényi-család, 1653-tól a hradisti (Harádics, Hradistye) rendházban. Alsósebesen, Eperjes közelében a Forgách- majd a Rákóczi-család 1653-tól tartott ferences udvari papot. Az udvari papok többnyire egyéb lelkipásztori feladatot is kaptak, és anyaházukban éltek.

A század folyamán az egyes funkciók elosztása terén is történt bizonyos változás. Az 1600-as évek elején a sekrestyés és az adománygyűjtő sokszor laikus testvér volt, a század végén már elsősorban felszentelt, fiatal szerzetes pap.

A laikusok feladatai többnyire a rendház fizikai ellátásával voltak kapcsolatban. Szinte mindig volt kijelölt szakács (*cocus*), kulcsár (*claviger*), pincemester (*canarius*). Ők látták el a portási feladatokat, ápolták a betegeket, olykor volt közöttük kertész (*hortulanus*), asztalos (*arcularius*), szabó (*sartor*).

Ezekből a tabulákban rögzített feladatokból a század hétköznapijainak élete is körvonalazódik. Olyan apró, a rendházak életére vonatkozó adalékokkal gazdagodik ismeretünk, amelyeket más forrásokból már nem lehet kikövetkeztetni. Ha például egy-egy konventbe vagy rezidenciába évről évre kineveztek orgonistát, akkor biztosak lehetünk benne, hogy volt valamiféle hangszerük a templomban. Ez persze azt

³⁰ Karácsonyi: i. m. I. 441.

is mutatja, hogy a generális konstitúciók hazai megvalósítása kissé részlegesre sikerült, hiszen az 1642-es rendelkezés 31. pontja a kiközösítés terhe mellett tiltja meg az orgonaépítést.³¹ Ennek ellenére 1653-tól Gyöngyösön, 1659-től Galgócon és Hradistén, 1669-től Szendrőn, 1672-től Sümegen, 1676-tól Kassán, 1695-től Homonnán és Egerben volt a templomnak orgonája.

Hasonló a helyzet a rendházak közelében lévő kertekkel, bár ezek meglétére néhány káptalani tiltásból is következtethetünk. Ahol kertész működött, kellett kertnek is lennie. 1659-ben Gyöngyösön fr. Soós Balázs látta el a kertészi teendőket, Szakolcán fr. Krakovics Fábián, 1660-ban Szendrőn fr. Pográny Didák, 1663-ban Alsósebesen fr. Viskovicz Paszkál, 1667-ben Hradisten fr. Esler Antal, 1678-ban Szegeden Potári Félix – hogy csak néhány kertészt említsünk a kerttel rendelkező rendházak testvérei közül.

De érvényes volt-e a XVII. századra az egri jezsuiták csipkelődése az idejük nagy részét rendházaik ebédlőjében eltöltő szerzetesekre nézve? Aligha. Más forrásokból világosan kiderül, hogy a mindennapi betevő megszerzése komoly gondot okozott. Ezért volt szükség a kertészekre, ezért tettek időnként komoly engedményeket a szegénység rovására. Igaz, mint láttuk, voltak rendházak, melyekben számíhattak az alapító főnemes jóindulatú támogatására. Ez azonban nem oldotta meg egycsapásra a ház éllemezését, mint ahogy az 1651-es tabula rendelkezéseiből is kiderül, hiszen bár Galgócon hathatós pártfogója és támogatója volt a rendháznak, mégis oda helyezték még Szomolyáni Mátét is adománygyűjtőnek. S csaknem valamennyi rendházban volt kinevezett adománygyűjtő, quaesturius. Persze másrésről nagyon szembeűnő, hogy alig volt olyan rendház, ahol ne teljesített volna szolgálatot szakács, aki mindig laikus testvér volt. Az 1647-es tabula rendelkezései szerint a szakolcai rendház szakácsa, Koictiski Hipolit egyben molnár is volt. S hogy ezek munkáját megbecsülték, látható abból is, hogy a szakácsok ritkán kaptak eltérő besorozást, vagy ha mégis, néhány év alatt visszahelyezték őket a konyhai szolgálatra.

A ferences rendtörténet-írás az ezerhatszázad évek egyik legnagyobb, hősi teljesítményeként tartotta számon a barátok hódoltság alatti tevékenységét, amely a török megszállás alatti katolicizmus megmaradásához és megerősödéséhez vezetett. Bizonyára ez a pozitív elfogultságon alapuló nézet sem teljesen alaptalan, de sem a szalvatoriánus tabulák, sem a fennmaradt menlevelek nem támasztják alá teljes mértékben azt a sok helyütt megfogalmazott, kissé romantikus nézetet, hogy a világi papságtól elhagyott országban egyedül a ferences barátok önfeláldozó munkája tette volna lehetővé a hit megmaradását, hogy a barátok ekkor váltak valóban a nép barátáivá. A fennmaradt 121 darab XVI–XVII. századi török okmányból 24 építést engedélyez a barátok számára, 44 kéregetést és ehhez szabad utazást, 21 egyéb utazást, többnyire káptalanra, hivatalos ügyintézésre, gyógyfürdőbe stb., 13 letelepedést, a többi panaszlevél, oltalomlevél a gyöngyösi kolostornak, adomány, hagyaték stb.³² Vélhetőleg az utazások során minden esetben elláttak lelkipásztori teendőket is. A tabulákban is szabályozott módon kiküldött prédikátorok száma azonban ennél

31 *Takács Ince*: Magyar ferences aszketikus élet és aszketikus kiadványok különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra. Bp. 1942. 18.

32 *Fáy Zoltán*: Ferencesek Gyöngyösön. Bp. 2000. 146–161.

sokkal szerényebb. 1643-tól megtelepedtek Kecskeméten, és minden évben helyeztek ide szerzeteseket, hamarosan már rezidenciaként szerepelt a kecskeméti ház. 1638-ban Bercsényi Imre jóvoltából Pesten próbálták megvetni a lábukat, sikertelenül, 1650-től Sümegen, s itt hamarosan szintén rezidencia, majd 1655-ben konvent rangra emelkedett.

A rendházak körüli templomok, kápolnák ellátása bár jelentős volt, de az egész hódoltság területét pasztoráló szalvatoriánus ferencesek legendáját nem erősíti. A tabulák megörökítették a század közepétől érzékelhető expanzió nyomait. 1659-től az alsósebesi rendházból rendszeresen küldtek prédikátort – Szokol Paulin, majd Lopasovszki Timót és Diósi Arzén személyében – Eperjesre, ahol 1655-ben adományból már kaptak egy házat misézésre.³³ 1671-ben végre övéké lett a karmeliták üresen álló rendháza, 1672-től ez mint rezidencia szerepel. A kassai rendházból 1676-tól Regéc, Ecséd és Boldogkő templomát látták el. A hradisti rendházból 1672-től Buclót, 1689-től Szegedről Gyulát és Szabadkát. 1675-től Kassáról Királyhelmece, 1695-től Kőrmöcbányáról Jánosrétre, Kecskemétről Kalocsára, Eperjesről Sóvárra küldtek prédikátort.

Ez egyáltalán nem kevés: a barátok számához, erejéhez képest hatalmas teljesítmény, különösen, ha figyelembe vesszük az új helyek ellátásán kívüli egyéb teendőiket, és azokat a kisebb-nagyobb utakat is, melyek meglétéről az oltalomlevelek tanúskodnak. Ám a katolicizmus hódoltság alatti megmaradásának történetére vonatkozóan a XVIII. századi ferences történészek – érthető módon – kissé felnagyították rendtárs elődeik szerepét, és az ő munkásságuk nyomán dolgozó későbbi kutatók kritika nélkül vették át állításaikat. Ez a kedves, de valóságot torzító pozitív előítélet mind a mai napig megfigyelhető a Legszentebb Üdvözítőről nevezett Ferences Rendtartomány történetével foglalkozó írásokban, mint ahogyan gyakran találkozhatunk a másikkal, mint láttuk, szintén kevéssé megalapozott vélekedéssel is, mely szerint a szerzetesi élet a rendalapító elgondolásaihoz képest a kezdetektől csaknem folyamatosan hanyatlak.

33 *Karácsonyi*: i. m. II. 40.

ZOLTÁN FÁY

THE 17TH CENTURY HISTORY OF THE SALVATORIAN PROVINCE
IN THE MIRROR OF ITS TABULAE

The catalogues (*tabulae*), composed yearly and sent to all convents by the governing body of the order, represent a yet unexplored group of sources of the history of the Hungarian Franciscans. The extant 16th-century lists were published in 1904 in the *Ecclesiastical Monuments from the Era of the Hungarian Reformation* by Vince Bunyitay, Rajmund Rapaics and János Karácsony; the 17th-century *tabulae*, however, were only fragmentarily edited mostly in local historical publications. These catalogues may, to some extent, fill the large gaps in the scarcity of our sources from the period of the Turkish occupation. They inform us about the individual members of the convents; besides, they also reveal certain activities with which the leadership of the order entrusted the friars of the convents. The linguistic characteristics or the appearance of different vernaculars in the catalogues may lead us to draw conclusions in connection with the ethnic composition of the convent's neighborhood. Furthermore, the 17th-century catalogues of the Franciscan Province Named after the Holiest Savior contain a great deal of information pertaining to cultural history.